

ایران برداشت از سکوهای شمالی را آغاز می‌کند؟

پاسخ به باکوودر چاه‌های نفت خزر

سید احسان حسینی
چونگار گروه اقتصاد

هفته جاری و یاسفر ابومحمد جولانی به باکو، رئیس‌جمهور آذربایجان در دیدار با رئیس هیئت حاکمه‌سوریه از اجرای پروژه‌ای در آینده‌نزدیک برای صادرات گاز آذربایجان به سوریه خبر داد. همچنین آذربایجان هم‌اکنون با تامین ۴۰ درصد از نفت رژیم صهیونیستی، نقش مهمی در تامین انرژی و حیات این رژیم بازی می‌کند؛ منابعی که همه‌را از میادین نفت و گاز دریای خزر تامین می‌کند. بسیاری از کارشناسان معتمدند منابع انرژی دریای خزر، نقش تعیین‌کننده‌ای در آینده‌انرژی دنیا خواهد داشت و اکنون جمهوری آذربایجان به عنوان بزرگ‌ترین تولیدکننده نفت و گاز خزر، از این منابع برای تقویت‌نظم اسرائیلی در منطقه‌حمایت‌می‌کند. حتی پیش از جنگ اوکراین، کشورهای اروپایی امید زیادی داشتند که با حمایت از آذربایجان برای توسعه این منابع و خرید گاز از این کشور، بتوانند بخشی از وابستگی خود به گاز روسیه را کاهش دهند، اما با وقوع جنگ، منابع گاز شیل آمریکا توانست این خلأ را پر کند.

همچنین در رسانه‌های خارجی، داستان‌های عجیب‌وغریبی درباره وجود یک میدان بزرگ گازی به نام میدان چالوس در نزدیکی مرزهای آبی ایران مطرح می‌شود که می‌تواند معادلات انرژی دنیا را تغییر دهد، زیرا ذخایری معادل یک چهارم میدان گازی پارس جنوبی به عنوان بزرگ‌ترین میدان گازی دنیا دارد. طبق گزارش وزارت نفت، دریای خزر بعد از خلیج فارس و سیبری، سومین منطقه در دنیا با بیشترین منابع بالقوه انرژی است که حجم ذخایر نفت خام و گاز طبیعی آن به ترتیب حدود ۱۰۰ میلیارد بشکه و ۱۲ تریلیون متر مکعب برآورد می‌شود. با این حال اختلاف‌نظر زیادی بین موسسات خارجی درباره پتانسیل‌های دریای خزر در تامین انرژی هیدروکربوری دنیا وجود دارد.

سهم یک درصدی نفت و سه درصدی گاز خزر از تولید دنیا

در تصویر ۱، میادین نفت و گاز و تأسیسات انرژی دریای خزر آورده شده است. طبق گزارش اداره اطلاعات انرژی آمریکا، دریای خزی یکی از قدیمی‌ترین مناطق تولیدکننده نفت در جهان است و تولید نفت از این منطقه از میدان نفتی داشلاری در جنوب شرقی شبه‌جزیره آئشرون و در فاصله ۴۲ کیلومتری ساحل باکو، از صدها سال پیش آغاز شده است.

منطقه خزر به طور سنتی یک منطقه تولیدکننده نفت بوده، اما اخیراً به عنوان یک تولیدکننده گاز طبیعی نیز ایفای نقش می‌کند. در این منطقه ۶ کشور روسیه، ایران، قزاقستان، ترکمنستان، آذربایجان و ازبکستان، دارای منابع نفتی و گازی هستند. هر چند کشور ازبکستان در نوار مرزی دریای خزر واقع نشده اما بخش قابل توجهی از خاک این کشور، همراه با منابع انرژی آن در حوضه‌های زمین‌شناسی دریای خزر قرار دارد.

اداره اطلاعات انرژی آمریکا می‌نویسد: «گذشته از تولید نفت آذربایجان، منابع نفتی دریای خزر تا زمان فروپاشی شوروی عمدتاً دست‌نخورده باقی مانده بود. دریای خزر و مناطق اطراف آن پس از آنکه کنسر-سیومی از شرکت‌های نفتی بین‌المللی به رهبری شرکت بریتیش پترولیوم با دولت آذربایجان برای توسعه ذخایر فراساحلی این کشور توافق‌نامه‌ای امضا کردند و میدان عظیم آذری-چراغ-گونشلی (ACG) را کشف کردند، توجه جهان را دوباره به خود جلب کرد. از آن زمان میادین خزر شاهد هجوم سر مایه‌گذاری در پروژه‌های بزرگی مانند میدان کاشاگان قزاقستان بوده است.»

طبق آمارهای eia، تولید نفت از دریای خزر در سال ۲۰۲۲ حدود یک درصد از عرضه جهانی نفت معادل بیش از یک میلیون بشکه در روز و تقریباً ۳ درصد از عرضه جهانی گاز معادل بیش از ۴ تریلیون فوت مکعب را تشکیل داده است.

آذربایجان؛ بزرگ‌ترین تولیدکننده نفت و گاز خزر

تصویر ۲ نشان می‌دهد آذربایجان، تولیدکننده برت‌رنت نفت و گاز از میادین فراساحلی دریای خزر بوده تقریباً تمام تولید نفت و گاز این کشور در سال ۲۰۲۲ از فراساحل دریای خزر حاصل شده است. تولید نفت آذربایجان از دریای خزر روزانه ۶۵۰ هزار بشکه اعلام شده است.

قزاقستان، دومین تولیدکننده بزرگ نفت از میادین فراساحلی دریای خزر است که ۱۵ درصد از تولید نفت خود معادل ۲۸۰ هزار بشکه در روز را از این منطقه تولید می‌کند. روسیه نیز با تولید روزانه ۱۵۰ هزار بشکه نفت، سومین تولیدکننده و ترکمنستان با تولید روزانه ۱۲۲ هزار بشکه، چهارمین تولیدکننده بزرگ نفت از دریای خزر است. تولید نفت و گاز ایران و ازبکستان از دریای خزر، صفر است.

علی دماوندی‌کناری
دانش‌آموخته دکتری علوم سیاسی

توسعه در ایران، به عنوان یک هدف کلان و آرمان ملی، همواره با مانیع ساختاری و تاریخی به نام «انقطاع» مواجه بوده است. این انقطاع که ریشه در تاریخ بلندمدت ایران و نظام‌های حکمرانی آن دارد، فراتر از یک مشکل مقطعی است و به فقدان پیوستگی در سیاست‌گذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و رویکردهای توسعه‌ای بازمی‌گردد.

در دوران پیش از مدرن، به‌ویژه از زمان صفویه، مفهوم توسعه به معنای امروزی آن در ایران غایب بود. اگرچه شاه‌عباس صفوی اقداماتی نظیر تقویت زیرساخت‌های تجاری و نظامی انجام داد، اما این اقدامات فاقد پیوستگی و برنامه‌ریزی بلندمدت بود. پس از مرگ او، نبود یک نظام حکمرانی منسجم و پایدار، کشور را در چرخه‌ای از ضعف و آشوب فروبرد. در این دوره، اندیشه توسعه به معنای ایجاد تحولات ساختاری در اقتصاد، آموزش، یا زیرساخت‌ها، جایگاهی در تفکر حاکمان نداشت.

قطعه‌عطف در تاریخ توسعه ایران، دوران صدارت امیرکبیر (۱۲۳۰-۱۲۲۷ هجری شمسی) است. او با اصلاحاتی نظیر تأسیس دارالفنون، ساماندهی نظام مالیاتی و تقویت زیرساخت‌های صنعتی و آموزشی برای اولین بار توسعه را به عنوان یک برنامه حکومتی مطرح کرد. اما قتل او در سال ۱۲۳۰ هجری شمسی، این روند را به شکلی فاجعه‌بار متوقف کرد. اگرچه ناصرالدین شاه برخی از اصلاحات امیرکبیر را ادامه داد، اما فقدان اراده سیاسی و نفوذ درباریان، مانع از نهاده شدن این اصلاحات شد. این دوره نشان‌دهنده یکی از بارزترین نمونه‌های انقطاع توسعه است، جایی که فقدان یک نظام پابایت و اجماع سیاسی، تلاش‌های اصلاحی را ناکام گذاشت.

بسه طور کلی دلیل کم یا صفر بودن تولید نفت و گاز ایران و روسیه از میادین دریای خزر، به وجود میادین دیگری با تولید آسان‌تر در سایر نقاط این دو کشور برمی‌گردد. به عنوان مثال وجود منابع عظیم در خلیج فارس باعث شده ایران تمرکز خود را در این منطقه قرار دهد و تولید نفت و گاز از منابع دریای خزر را از اولویت خود خارج کند.

همچنین بزرگ‌ترین شرکت‌های نفت و گاز روسیه، مانند لوک‌ویل یا گاز پرم نیز تنها چند میدان نفت و گاز را در دریای خزر اداره می‌کنند، اما با خروجی بسیار کم، مثلاً شرکت لوک‌ویل، بزرگ‌ترین شرکت خصوصی روسیه فعالیت‌هایش در دریای خزر شامل سه میدان اصلی به نام‌های بوری کورچاگین، ولادیمیر فیلاوفسکی و والری گریفز است که مجموعاً سالانه ۷ میلیون تن نفت از این میادین تولید می‌کند درحالی‌که کل تولید نفت روسیه ۵۱۳ میلیون تن در سال ۲۰۲۰ بوده است.

طبق گزارش eia، گاز پرم به عنوان بزرگ‌ترین شرکت دولتی روسیه نیز در دریای خزر تنها یک میدان فعال به نام میدان آستاراخانسکو به در نزدیکی شهر آستاراخان دارد که با توجه به پروژه‌های عظیم این شرکت در شبه‌جزیره یامال یا در دریای بارتز میدان نسبتاً کوچکی محسوب می‌شود.

۱۴۵ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری در منابع نفت و گاز خزر

بررسی‌های «فرهیختگان» نشان می‌دهد تاکنون ۱۴۵ میلیارد دلار برای توسعه میادین هیدروکربوری دریای خزر سر سرمایه‌گذاری شده است. طبق تصویر ۳، کشور آذربایجان به میزان ۲۰ برابر مجموع سایر کشورهای حوزه دریای خزر، از منابع این منطقه گاز طبیعی تولید می‌کند. تولید نفت آذربایجان از دریای خزر نیز به اندازه کل تولید سایر کشورهای این منطقه است.

جمهوری آذربایجان از اواسط دهه ۱۹۹۰ میلادی و سایر کشورها مانند روسیه، ترکمنستان و قزاقستان از اوایل دهه ۲۰۱۰ توسعه میادین نفت و گاز خزر را آغاز کردند. هم‌اکنون ایران تنها کشور ساحلی دریای خزر است که تولیدی از این منابع ندارد. به طور کلی، رویکرد ایران و روسیه در دریای خزر شباهت زیادی به یکدیگر دارد، زیرا هر دو مناطق بسیار مهمی‌تر با مقدار غیر قابل مقایسه‌ای از نفت و گاز را در سایر نقاط در اختیار دارند.

آذربایجان و قزاقستان نیز روش مشابهی در بهره‌برداری از میادین خزر را دنبال می‌کنند و هر دو کشور از مشارکت خارجی با حضور بسیاری از شرکت‌های درجه یک جهانی مانند شوروین، بریتیش پترولیوم و سرمایه آنها بهره‌مند شده‌اند. ترکمنستان در اینجایک استثنا است زیرا اساساً ساختارهای دوران اتحاد جماهیر شوروی را حفظ کرده و اکثر عملیات توسعه و بهره‌برداری از طریق ترکمن گاز و ترکمن نفت که تحت کنترل دولت است، انجام می‌شود.

برنامه ایران در دریای خزر چیست؟

اشاره شد که با وجود منابع آفت و نفت و گاز ایران در جنوب کشور و محدودیت سرمایه‌گذاری در شرایط تحریم، اکتشاف و توسعه میادین خزر از اولویت دولت ایران خارج شده است. هزینه‌داشت نفت و گاز از خزر برای ایران چندبرابر بیشتر از برداشت از میادین جنوبی است و اگر پولی باشد منطقی است، توسعه میادین با هزینه کمتر دنبال شود زیرا مسیر راحت‌تری برای افزایش تولید و صادرات است. در حال حاضر تنها اسکروی حفاری ایران در دریای خزر، سکوی امیرکبیر بوده که در وضعیت غیر فعال قرار دارد. همچنین تنها میدان کشف‌شده ایران در دریای خزر، میدان نفتی سردار جنگل است. این میدان نفتی در سال ۱۳۹۱ و در عمق ۷۰۰ متری کشف شد و تنها ساختار از ۴۶ ساختار نفتی و گازی مطالعاتی ایران است که از مرحله اکتشافی عبور کرده است. تاکنون هیچ بودجه‌ای برای انجام مطالعات امکان‌سنجی و تفصیلی تولید زود هنگام از میدان نفتی سردار جنگل تخصیص داده نشده است.

البته در سال‌های گذشته برخی رسانه‌های خارجی از اکتشاف و توسعه میدان بزرگ گازی چالوس در دریای خزر توسط ایران خبر داده‌اند که این اخبار توسط وزارت نفت تکذیب شده است. هم‌اکنون آنچه در این حوزه مطرح شده صرفاً به ساختار هیدروکربوری چالوس محدود می‌شود که وجود منابع نفت و گاز در آن محتمل می‌باشد؛ اما برای تعیین تکلیف نهایی به عملیات حفاری اکتشافی نیاز دارد که فعلاً در اولویت ایران نیست. شایان ذکر است یکی دیگر از دلایل بی‌میلی ایران به توسعه میادین خزر، استقرار ساختارهای هیدروکربوری ایران در آب‌های عمیق این منطقه است. اکنون هیچ‌یک از کشورهای ساحلی خزر تکنولوژی برداشت از آب‌های عمیق را ندارند و سلاسر کشورها نیز از منابع کم‌عمق خود به تولید نفت و گاز مشغول هستند که چنین منابعی در عمق کم در ایران موجود نیست.

انقطاع توسعه در ایران؛ مسئله‌ای تاریخی و ساختاری

در دوره پهلوی اول (۱۳۲۰-۱۳۰۴)، بار دیگر تلاش‌هایی برای توسعه زیرساختی و صنعتی انجام شد. احداث راه‌آهن سراسری، تأسیس دانشگاه تهران، و اصلاحات ارضی از جمله اقدامات این دوره بودند. اما این روند نیز با اشغال ایران در شهریور ۱۳۲۰ و برکناری رضاشاه متوقف شد. برخلاف تصور رایج که دوره پس از شهریور ۱۳۲۰ را به دلیل گسترش فضای دموکراتیک، دوره‌ای مثبت برای توسعه می‌داند، این دوره به دلیل آشوب‌های سیاسی و فقدان ثبات، شاهد توقف توسعه بود. تا اوایل دهه ۱۳۴۰، ایران عملاً در یک خلأ توسعه‌ای به سر می‌برد.

دهه ۱۳۴۰، که به «دهه طلایی اقتصاد ایران» معروف است، شاهد رشد اقتصادی چشم‌گیری بود. اصلاحات ارضی، صنعتی‌سازی، و افزایش درآمد‌های نفتی، زمینه‌ساز پیشرفت‌هایی در زیرساخت‌ها و اقتصاد شد. اما دخالت‌های شخصی محمدرضاشاه، تمرکز بیش از حد بر پروژه‌های نمایشی و عدم توجه به توزیع عادلانه ثروت، این روند را در دهه ۱۳۵۰ مختل کرد. با پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷، شوربختانه وقوع جنگ تحمیلی (۱۳۶۷-۱۳۵۹)، بار دیگر توسعه در ایران را به حاشیه‌راند.

در دهه ۱۳۷۰، دولت‌های هاشمی رفسنجانی و خاتمی تلاش‌هایی برای احیای برنامه‌های توسعه‌ای انجام دادند. بازسازی پس از جنگ، توسعه زیرساخت‌ها و اصلاحات اقتصادی در دولت هاشمی، و تأکید بر توسعه سیاسی و جامعه مدنی در دولت خاتمی، نشان‌دهنده بازگشت به گفت‌وگو توسعه بود. اما تحولات سیاسی، از جمله تقابل‌های جناحی و بحران‌های داخلی و خارجی، بار دیگر این تلاش‌ها را ناتمام گذاشت. در دهه‌های بعدی، تحریم‌های بین‌المللی، سوم‌میریت و فقدان اجماع ملی، چرخه انقطاع را تداوم بخشید و این انقطاع از توسعه تا جایی پیش رفت که کارشناسان اقتصادی از دهه ۱۳۹۰ به عنوان «دهه از دست رفته» یاد کردند.

البته ایران اخیراً عملیات اجرایی حفاری اکتشافی در دریای خزر را آغاز کرده و طبق اعلام وزیر نفت در اردیبهشت امسال با استقرار دکل حفاری شرکت حفاری شمال در ساختار رودسر در بلوک ۱۸ خزر، این حفاری اکتشافی تا عمق نهایی پنج هزار و ۷۷ متر و با هدف ارزیابی مخزنی ساختار رودسر انجام می‌شود. به گفته وزیر نفت، بر اساس مطالعات زمین‌شناسی و لرزه‌نگاری دویعدی، احتمالاً بیش از ۶۰۰ میلیون بشکه نفت خام در جا و حدود دو تریلیون فوت مکعب (TCF) گاز در این ساختار وجود داشته باشد، البته این ارقام تقریبی است و باید پس از عملیات حفاری و مطالعات تکمیلی نهایی شود. این پروژه تحت قرارداد EPD

با مبلغ حدود ۵۰ میلیون دلار انجام می‌شود.

همچنین درباره حجم منابع نفتی دریای خزر ابهامات جدی وجود دارد. به عنوان مثال موسسه آکسفورد انرژی برآوردهای اداره اطلاعات انرژی آمریکا در باره ذخایر ۲۰۰ میلیارد بشکه‌ای نفت در دریای خزر را زیر سوال می‌برد و حجم ذخایر را بین ۲۵ تا ۳۵۱ میلیارد بشکه تخمین می‌زند. در این صورت احتمال اینکه ذخایر نفتی دریای خزر به عنوان یک رقیب و جایگزین بلندمدت برای خلیج فارس عمل کند، از بین می‌رود و سهم این ذخایر از کل ذخیره نفت دنیا به ۳ درصد کاهش می‌یابد، نه سهم ۱۶ درصدی که اداره اطلاعات انرژی آمریکا مدعی آن است.

کشور	واحد	ذخایر سال ۲۰۲۳ (سهم از کل ذخایر کشور)	تولید سال ۲۰۲۲ (سهم از کل تولید ان کشور)
آذربایجان	نفت (میلیون بشکه)	۳۱۹۶ (۸۹ درصد)	۰.۶۵ (۹۶ درصد)
	گاز (میلیارد فوت مکعب)	۲۳۰۶۷ (۹۵ درصد)	۳۰۳۰۷ (۱۰۰ درصد)
قزاقستان	نفت (میلیون بشکه)	۴۲۰۶ (۲۸ درصد)	۰.۳۷۷ (۱۵ درصد)
	گاز (میلیارد فوت مکعب)	۱۹۴۸ (۱۰ درصد)	۰.۳۴۵ (۱۳ درصد)
ترکمنستان	نفت (میلیون بشکه)	۵۲۶ (۵۲ درصد)	۰.۱۲۲ (۵۵ درصد)
	گاز (میلیارد فوت مکعب)	۲۲۳۴ (۴ درصد)	۰.۵۵۲ (۷ درصد)

۱- شکل‌گیری اجماع ملی بر سر گفت‌وگو توسعه

توسعه باید به عنوان یک ارزش مشترک و فراگیر در میان دولت، نخبگان، و مردم نهادهی شود. این امر نیازمند بازنگری در نگرش‌های فرهنگی، دینی، و سیاسی است. به عنوان مثال، در اندیشه دینی، باید تأکید بیشتری بر ارزش کار، خلاقیت، و خلق ثروت به عنوان فضیلت‌های اخلاقی صورت گیرد.

۲- اصلاح نظام حکمرانی

نظام حکمرانی باید از تصمیم‌گیری‌های فردی و کوتاه‌مدت به سمت ایجاد نهادهای پایدار و سیاست‌گذاری‌های بلندمدت حرکت کند. این امر نیازمند تقویت استقلال نهاده‌ها، شفافیت در تصمیم‌گیری‌ها و کاهش تأثیرات سیاسی بر برنامه‌های توسعه‌ای است.

۳- آموزش و فرهنگ‌سازی

آموزش عمومی و فرهنگ‌سازی برای تغییر نگرش‌ها نسبت به کار، ثروت و توسعه ضروری است. رسانه‌ها، نظام آموزشی و نهادهای دینی می‌توانند نقش مهمی در ترویج این ارزش‌ها ایفا کنند.

۴- یادگیری از تجربه‌های موفق

مطالعه تجربه‌های موفق کشورهای دیگر، مانند ترکیه، کره جنوبی، یا سنگاپور، می‌تواند به شناسایی راهکارهای مناسب برای ایران کمک کند. این کشورها نشان داده‌اند که پیوند میان فرهنگ، دین، و توسعه می‌تواند به رشد پایدار منجر شود.

کلام پایانی اینکه توسعه در ایران، بیش از آنکه به منابع مالی یا انسانی وابسته باشد، به یک تحول فکری و ساختاری نیاز دارد. انقطاع توسعه، که ریشه در تاریخ، فرهنگ و نظام حکمرانی ایران دارد، تنها با ایجاد یک گفت‌وگو فراگیر توسعه‌ای و اجماع ملی بر سر آن قابل رفع است. بدون این تحول، چرخه انقطاع ادامه خواهد یافت و ایران از دستیابی به پیشرفت پایدار باز خواهد ماند.

مدیر مسئول:

محمدامین ایمان‌جانی

قائم‌مقام مدیرمسئول:

مسعود فروغی

سر‌دبیر:

محمد زعیم‌زاده

تلفن و فکس:

۰۲۱)۶۲۹۹۹۴۹۵

کدپستی:

۱۱۳۵۶۳۳۸۱۶

چاپ:

چاپخانه دانشگاه آزاد اسلامی

نشانی:

خیابان حافظ، پلین‌تر از جمهوری

رویموی ساختمان بورس

ساختمان فرهیختگان، طبقه سوم